

= *Danijela Učović* =====

Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru

kikaucovic@hotmail.com

UDK 003.6.079:7.079(497.6 Mostar)

316.723

Prethodno priopćenje

STREET ART U MOSTARU: SUPKULTURNA KRITIKA REALNOSTI

Sažetak

Radom se želi ukazati na vrijednost ulične umjetnosti (*Street art*), odnosno umjetnosti koja nastaje i egzistira u javnome prostoru. Pojava modernih grafita (*graffiti*) u Americi – a potom u Europi i ostatku svijeta – 80-ih je godina iznjedrila revoluciju u umjetnosti. *Graffiti* scena kao iznimna platforma za razvoj *hip-hopa*, *break dancea*, *DJ-inga*, uvjetovala je kod mladih ljudi drukčiji stil života i stvaranja novih umjetnosti. Potkraj prošloga stoljeća iz grafiti scene nastala je nova, buntovna, inovativna, maštovita, sveprisutna, a neuhvatljiva – ulična umjetnost (*Street art*). Kao takva, uvukla se u svaki kutak svijeta te je beskrajna inspiracija mladih umjetnika, osobito onih koji žele promijeniti svoje okruženje nabolje, jer za njih je prostor u kojem žive slikarsko platno, a ne samo urbani prostor. Motive crpi iz svakodnevice, bez straha ukazuje na probleme suvremenoga prostora, posjeduje izvjesnu ironiju i provokaciju te joj je cilj ne ostaviti nikoga ravnodušnim.

Ona je nepotkupljiva, ne djeluje u svojstvu nekog programa ili sustava te zbog toga može biti lagodna i oslobađajuća, kao i intrigantna i opominjuća. Ne egzistira sama za sebe, cilj joj je kreativnošću oplemeniti prostor u kojem će ljudi, kao njezini recipijenti, postati svjesniji prostora i društva u kojem žive.

Ključne riječi: *Street art*, *graffiti*, *Street art festival*, *writeri*, ulična umjetnost, urbani prostor, kultura, likovna scena, Mostar, supkultura

STREET ART IN MOSTAR: THE SUBCULTURAL CRITIQUE OF REALITY

Abstract

The aim of this paper is to show the value of Street art, i.e. the art that is produced and exists in public space. The appearance of graffiti in America – later on in Europe and the rest of the world - has carried out an art revolution in the eighties. The *Graffiti* scene, as an incredible platform for the development of *hip-hop*, *break dance*, *DJ-ing*, has caused a different life style and a creation of new arts among young people. At the end of last century, out of the graffiti scene a new, rebel, innovative, creative, omnipresent, but still elusive - *Street art* has come into existence. As such, it has dragged itself into every single corner of the world, becoming an immense inspiration for young artists, especially those who want to change their environment to better. For them, the space they live in is not just an urban space, but their canvas. Street art extracts motifs from everyday life, points out without fear the problems of modern space, possesses a certain irony and provocation and tends to leave nobody indifferent.

It is incorruptible, it is not a part of a program or a system, therefore it can be nice and liberating, but also intriguing and admonishing. It does not exist for itself. The aim is to ennoble the space, in which people, as well as its recipients, will become aware of the space and society they live in.

Key words: Street art, graffiti, Street art Festival, writers, urban space, culture, art scene, Mostar, subculture

Uvod

Ulična umjetnost (*Street art*), kao sastavni dio svakodnevnoga života urbane sredine, preoblikuje gradski prostor ljudskom aktivnošću. Integrira se u urbano tkivo grada, ali tako da ga istodobno i preoblikuje kao novi vid zamišljanja i kreiranja *stvarnosti*. U interakciji s okolinom komunicira razne ideje, od satiričnih poruka do pop-ikonografije i stripa, naoko „zabavnih“ i površnih sadržaja. U toj interakciji, reflektirajući se na aktualna zbivanja, djelomično proizvodi i nova značenja stvarajući prostor utopijskog osmišljavanja i napadanja postojećih *dopuštenih* granica koje društveni sustav nameće i normira.

Rad objašnjava nastanak i razvoj grafita i *graffiti* scene 80-ih godina u Americi te se tim aspektom približava pojašnjenju fenomena ulične umjetnosti i njezinim varijacijama. Kako bi se razmatranje približilo vremenu i prostoru, odnosno suvremenosti i Mostaru, analizirala se avangardna scena u prijeratnu razdoblju.

U Mostaru, u kojem je svaki vid kulture u proteklim dvama desetljećima doživio svojevrstan fijasko, ulična se umjetnost sasvim neprimjetno pojavila te se razvija i postaje pozitivna strana stvaralaštva. Pod okriljem *Street art festivala*, koji se održava jednom godišnje, mostarske su ulice i ruševine dobile novo ruho. Od 2012. godine ovaj festival okuplja umjetnike iz regije i Europe koji u nekoliko dana svojim muralima, naljepnicama i crtežima izmjenjuju statičnost mostarske infrastrukture jer se na njezinoj promjeni – od onih koji su za to zaduženi – inače radi malo i sporo.

Odnos prema ovoj, u proteklim godinama najproduktivnijoj, likovnoj umjetnosti u Mostaru još uvijek nije dovoljno ozbiljan, ali ima potencijala da to bude.

Također, rad se temelji na tretiranju ulične umjetnosti kao demokratične i otvorene umjetnosti suvremenoga društva, koja – za razliku od umjetnosti zastupljene u muzejima i galerijama – gaji potencijalno nediskriminirajući i neelitistički pristup, kako u pogledu svakodnevne umjetničke prakse, tako i u pogledu tema koje pokreće svojim socijalno angažiranim pristupom.

1. Grafiti i ulična umjetnost

U širem značenju riječ *graffiti*¹ može označavati svjesnu intervenciju na zidovima javnoga prostora u vidu stiliziranih poruka, natpisa, naljepnica, kolaža ili crteža koji mogu biti likovno jednostavne, ali i složene forme izrađene u raznim materijalima i stilskim manirama. Danas se najčešće smatraju mladenačkim intervencijama u javnom prostoru koje obiluju likovnim vokabularom, ali za krajnji cilj imaju prikazati stilizirani potpis autora.

U svom razvoju koji ima opsežnu kronologiju, grafiti su, pod različitim društvenim i povijesnim okolnostima, predstavljani i doživljavani u javnosti na različite načine. Od otisaka ruku u prapovijesnim špiljama, preko natpisa

¹ Od talijanske riječi *graffio*, što znači ogrebotina. U 19. st. riječ je dobila oblik *graffiti*.

i poruka po zidovima antičkih gradova, ironičnih krokija u javnom prostoru u doba renesanse pa sve do suvremenosti u kojoj se njihova legalnost i ilegalnost smjenjuju, grafiti su se razvili u mnogoznačan fenomen. Danas se smatraju djelom ulične supkulture, refleksijom koja budi aktivizam kada je riječ o društvenim problemima. Grafiti su kao način djelovanja poduprli i iznjedrili uličnu umjetnost, tagove (*Taggove*) i čitav niz drugih supkultura iz sfere muzike, plesa i performansa.

Ulična se umjetnost izgradila na temeljima stvaranja grafita te se kreće već utabanim putovima *writerske* scene. Kombinira grafite, fotografije, crteže i za nju se kaže da je *smart vandalism*, a također nosi nazive *post-graffiti*, *urban art* i *guerrilla art*. U odnosu na grafite, ulična umjetnost je mlađa, tehnološki raznovrsnija i teritorijalno neovisnija supkulturna umjetnost. Ona je refleksivna, sustavna, likovno ozbiljna i iznimno kreativna umjetnost koja se doslovce nalazi na ulicama, napuštenim objektima, šahtovima, cijevima, stubištima, pukotinama, prometnim znacima, ulazima u zgrade, tunelima, parkiralištima, na svačijem i ničijem prostoru.

1.1. Nastanak i razvoj grafita

Čovjekova potreba za ostavljanjem traga u vidu nekog otiska, crteža, natpisa ili šare na zidovima javnoga prostora ima dugu kronologiju. Grafiti kao svojevrsan model izražavanja pojedinca postoje otkada i ljudska pismenost pa su bili osobito popularni u drevnome Egiptu, antičkoj Grčkoj te antičkome Rimu.

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata američki i engleski vojnici pisali su po zidovima i danas popularan natpis: *Kilroy was here*, što tada nije bilo ništa drugo doli krajnja militaristička pomodnost i nepobjediva ljudska potreba za ostavljanjem materijalnog traga svoga bivanja u nekom prostoru. Uz natpis, u nekoliko poteza, crtali su znakovitu karikaturu poznatog lika iz animiranog filma – Chada.² Iako se može naći na čitav niz različitih objašnjenja tog natpisa i crteža, ovaj prvi grafit modernoga doba – sporo, ali uvjerljivo – potaknuo je revoluciju grafita te se danas slobodno može kazati da je zbog suvremene komercijaliziranosti izgubio prvobitan smisao.

² <http://www.phrases.org.uk/meanings/kilroy-was-here.html>, (15. X. 2014.).

Stvaranje grafita – kakve danas podrazumijevamo pod tim pojmom – dogodilo se u Philadelphiji, a ubrzo potom razvilo u umjetnički nabujalu i sociološki razdijeljenu New Yorku 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća. Iznjedrilo ih je križanje slučajne refleksije pojedinca i potrebe zajednice da kritizira stvarnost. Također, u većini njujorških kvartova toga doba, osobito u getu, vladale su bande (Black Spades, Tomahawk) te su jedne između drugih vodile svojevrsan rat.³ Jedan od medija „ratovanja“ urbanih zajednica koje su sačinjavali mladi ljudi bilo je označavanje svojega teritorija potpisivanjem imena bandi kojima su pripadali te je s vremenom ono dobivalo kreativnu stilizaciju.

Međutim, osobitu reakciju javnosti izazvao je fenomen potpisivanja pojedinaca koji su imali grozničavu potrebu za osobnom ekspresijom u vidu pseudonima. Sedamnaestogodišnji Grk Demetaki 1970. godine svakodnevno hodajući New Yorkom i čekajući metro koji ga je vodio do posla, ispisao je svoj nadimak *TAKI 183* diljem Manhattana, a time je nesvjesno povukao za sobom milijune pojedinaca⁴ diljem New Yorka i Amerike da manijakalno ispisuju svoje nadimke i pseudonime – tagove (*Taggove*).⁵ Zbog toga je *New York Times* 1971. godine napisao članak o njemu i učinio ga popularnim.⁶ Osim toga, pojava voodootpornog *flowmastera* na tržištu pridonijela je tome da se tagovi nalaze u podzemnim tunelima, zidovima u mračnim četvrtima, telefonskim govornicama, a njihovi su autori⁷ bili popularni u četvrtima te je postojalo i nadmetanje među njima. No, bez obzira na svoju rasprostranjenost grafiti su bili ilegalni, smatrani su vandalizmom u javnome prostoru te su službe za održavanje čistoće diljem Amerike trošile popriličnu novčanu svotu svake godine kako bi uklonile tagove s javne površine.

Kako bi se tag svakog pojedinca razlikovao u moru potpisa na nekom zidu, *writeri*⁸ su počeli unositi stilske i tehnološke specifičnosti prilikom

³ Usp. Anna WACLAWEK, *Graffiti and Street art*, London, 2011., str. 43.

⁴ EEL 159, JOE 136, JULIO 204, EVA 62, YANK 135.

⁵ Potpisivanje se u slangu nazivalo *tagging* ili *single-bitting*.

⁶ Usp. Elizabeth G. GEE, „City Walls Can Speak: The Street Art Movement and Graffiti's Place in First Amendment Jurisprudence“, *Jeffrey S. Moorad Sports Law Journal*, Villanova, god. XX., 2013., br. 1., str. 214.

⁷ Važno je spomenuti da su umjetnici Jean-Michel Basquiat (potpisivao se kao *SAMO*) i Keith Haring bili fascinirani *graffitima* pa su ih svojim radom i približili slikarsko-umjetničkoj sceni New Yorka.

⁸ *Writer* – osoba koja stvara *graffite*.

njihova stvaranja. Tome je doprinijelo prvenstveno korištenje sprejeva i raznih vrsta boja za zidove, a potom promjena površine na kojoj su rađeni. Nakon podzemnih željezničkih stanica i mračnih gradskih tunela, *writere*, ili skupine *writeri*⁹, osobito su inspirirali vlakovi i vagoni te je to bila i svojevrsna prekretnica jer su tada grafiti izašli na ulice. U suvremenosti, kada se izrada grafita opravdano smatra likovnom umjetnošću, razvio se čitav niz različitih manira kreiranja grafita: *throw out*, *throw up* ili *bombing*, *scribing*, *pissing*, *blockbuster* ili *roller*, *piece*, *calligraffiti*, *wild style*.

Grafiti su se valorizirali kao vid supkulturnoga stvaralaštva te je *writerska* scena bila dobra platforma za razvoj *hip-hopa*, *break dancea* i *DJ-inga*. Druge su supkulture, kao punk i anarhopunk, podupirale izradu grafita jer se grafit izravno protivio popularnoj kulturi, kapitalizmu, politici, medijskoj manipulaciji, nelogičnu i korumpiranu pravnome sustavu, degradiranu edukacijskome sustavu kao i svakom obliku dehumanizacije. Zbog toga su *writeri* smatrani kriminalcima, vandalima, članovima bandi, tihim revolucionarima i disidentima koje treba kazniti pod svaku cijenu pa je stoga njihovo djelovanje bilo hodanje po rubu zakona, tajno i uvijek pod pritiskom mogućega bijega.

Devedesetih godina prošloga stoljeća globalno su ih popularizirale i pridonijele legaliziranju komercijalne kampanje velikih tvrtki poput IBM-a i Sonyja te razne videoigrice i filmovi. Tagovi su se na široku i **moćnu** tržištu umjetnina popularizirali te veći dio njih danas nastaje kao refleksija popularne kulture, a ne kao refleksija supkulture.

Nakon Amerike, *hip-hop* se 80-ih godina počinje širiti u Europi pa ne samo da umjetnost grafita počinje ispunjavati zidove europskih gradova nego se rade izložbe grafita u cijenjenim galerijama. Nizozemski prodavač umjetnina Yaki Kornblit¹⁰, motiviran željom da grafiti postanu popularni u Europi, na zadovoljstvo europske likovne kritike i posjetitelja, organizirao je izložbu u Nizozemskoj u kojoj su svoja umijeća izložili najbolji američki *writeri*.¹¹ Ipak, Europa je sve do unatrag desetak godina bila vrlo zatvorena za taj vid umjetnosti. *Writeri* su, kao pojedinci koji uništavaju javni prostor, bili kažnjavani i u Americi, ali Engleska je imala strože kazne za nezakonite intervencije u

⁹ Fabulois Five-Fab 5, Caine 1, PHASE 2.

¹⁰ Usp. „Kako je nastao prvi grafit“, <http://blog.dnevnik.hr/sk8ter4ever/2008/01/1624059594/kako-je-nastao-1-grafit.html>, (16. X. 2014.).

¹¹ FUTURA 2000, LADY PINK, DONDI, QRASH, QUIK.

javnome prostoru jer je njihovo odstranjivanje stajalo milijune dolara. Engleska je 2000. vodila ogromne javne kampanje protiv ulične umjetnosti, čak je i vlada Britanije bila na nogama, a Tony Blair izjavio je da grafiti nisu umjetnost, nego kriminal. Danas se svugdje u svijetu, pa i kod nas, uglavnom daje dopuštenje za oslikavanje javnih prostora.

Uočavajući činjenicu da danas na svijetu gotovo ne postoji naseljeno mjesto a da u njemu ne postoji neka vrsta grafita, oni se mogu tumačiti i kao duboko kreativna ljudska potreba za subjektivnom interakcijom s prostorom u kojem se živi.

1.2. Nastanak i razvoj ulične umjetnosti (post-graffiti)

Ulična umjetnost (*Street art*) oblik je vizualne umjetnosti koji se odvija u javnome prostoru kombinirajući razne likovne tehnike i performanse pa stoga ulična umjetnost obuhvaća umjetničke instalacije, crteže, natpise, naljepnice, kolaže, videoprojekcije, skulpture, arhitekturu, murale, postere, *body art* (teatar, ples, ekshibicije) i rekvizite. Ona govori o univerzalnim vrijednostima i problemima, dobru i zlu, popularnoj kulturi, konzumerizmu, gospodarstvu, obrazovanju, prirodi i fantastičnim bićima, ne koristeći se simbolikom ideologija i religija (u Americi je bilo i drukčijih primjera, ali u Europi – pa ni u Mostaru – to nije zamijećeno). Ispituje okruženje i svojim dopadljivim sjajem, koloritom, tehničkom zaigranošću provocira svijest ljudi, stvara platformu za izlazak iz kolektivne iluzije, kritizira učmalost, pomirljivost, podobnost, poltronstvo.

Oslanja se na tradiciju grafita jer su i njezini začetnici u biti *writeri* i konceptualni umjetnici koji su 90-ih godina prošloga stoljeća pod utjecajem gradskih supkultura, tadašnjih magazina, filmova, putovanja i razmjene iskustava razvijali grafite gotovo do te mjere da su stvorili novu scenu, odnosno čitavu novu vrstu urbane umjetnosti: uličnu umjetnost. Karakteriziraju je teritorijalna svemogućnost, raznovrsnost materije, inovativnost, individualnost, snažna poruka ili opomena i izmjena javnoga prostora. Sagledava se u kontekstu grada, objekata, vremena i ljudi.¹²

¹² Usp. A. WACLAWEK, *n. dj.*, str. 65.

Pravni sustav i mediji konstruirali su nad njom sjenu jer može biti legalno ili ilegalno realizirana. Legalna je kada se za njezinu izvedbu dobilo dopuštenje nadležnih službi ili vlasnika prostora gdje treba egzistirati, a nelegalna kada nastaje bez odobrenja te iz više aspekata može narušavati neki prostor.¹³ Upravo zbog njezina višeznačnoga djelovanja, vode se polemike oko točnog definiranja ulične umjetnosti u smislu legalne umjetnosti ili vandalizma. Ona je dio urbane priče, urbanog prostora te je u stalnoj koegzistenciji s kulturnom strukturom grada. Ipak, najčešće ljudi ne poznaju razlike između grafita i ulične umjetnosti (*Street arta*), nego uglavnom sve vide kao ilegalnu radnju.¹⁴

Ulična se umjetnost (*Street art*) u osobitoj kreativnosti i preplitanju simbola i znakova (za razliku od grafita koji se baziraju na slovima) iskazuje na nepravilnim površinama, ruševinama i svim naizgled neuglednim mjestima jer njezini stvaratelji nalaze inspiraciju i u stalnoj su interakciji sa nepravilnostima od kojih stvaraju umjetnost. Također, vizualna kultura je ona koja ne nosi samo osobno kreativno izražavanje, nego posjeduje i sociološku težinu, društvena zapažanja te je kritika svakoga sustava njezin imperativ. Zbog toga se umjetnici najčešće skrivaju od javnosti, anonimni su ili koriste pseudonime, prikazuju djelo, a ne lik, nitko ih ne vidi dok rade zbog čega osobito intrigiraju ljude.

Najpoznatiji svjetski ulični umjetnici su Blek le Rat, Magda Sayeg, Shepard Fairey, Space Invator, Dotmaster, Borf, D Face, JR, Zevs, Blu, Swoon, Buff Monster, Roadsworth, Herakut, Alexandre Orion te najkomercijalniji i najpoznatiji – Banksy.

2. Ulična umjetnost i grafiti u Mostaru

Važno je znati da se pod uličnom umjetnošću ne podrazumijeva unajmljeno ili plaćeno oslikavanje privatnih ili poslovnih objekata i zidova nesuvislih natpisa, reklamnih ili navijačkih slogana. Analizirajući ovu umjetnost – koja je dotakla svaki dio Mostara – tim parametrima, dolazi se do uvida da ne postoji

¹³ Usp. Albert FRIGERIO, „Shaping the Street Art Legal Framework: The Clash between Private and Public Interests in the Banksy ‘Slave Labour’ Case“, *Aedon*, Bologna, br. 2., 2013.

¹⁴ Usp. Elisabetta CROVARA, „Tensions in Urban Street Art, A Visual Analysis of the Online Media Coverage of Banksy Slave Labour“, *MEDIA@LSE Electronic MSc Dissertation Series*, London, 2014., str. 22.

nijedan njezin primjer koji svojom simbolikom ili idejom ukazuje na kulturološke i ideološke različitosti koje su istaknute u ovome gradu.

Naime, poznato je da je u Mostaru bilo grafita još 80-ih godina, no oni su bili rijetki i stilski nerazvijeni te su ih najvjerojatnije stvarali entuzijastični zanesenjaci američkom *hip-hop* scenom. Neposredno nakon rata ruševine su inspirirale *writere* – kako iz regije tako i iz Europe – pa je krajem devedesetih godina Staklena banka bila oslikana grafitima koji su imali likovnu ozbiljnu karakteristiku. O mostarskim *writerima*, kojih nije bilo puno, malo se toga zna jer su djelovali tajno, pod pseudonimom, u mraku i na zidovima napuštenih i uništenih objekata. Izvjesni *Roske* iz Mostara¹⁵ najčešće je djelovao oko ruševina zgrade Razvitka te je imao *graffiti* rat s *writerom* iz Sarajeva čiji je pseudonim bio *Hemija*. Prefarbavajući jedan drugomu grafite i oslikavajući na tom mjestu nove, provocirali su i izazivali jedan drugog te su se nadmetali stilom zauzimajući teritorij. U *writerskoj* sceni i drugim supkulturama element nadmetanja, ali ne i nasilja, iznimno je važan kao segment razvoja i širenja (*break dance, rap*).

Sedamdesetih godina 20. stoljeća izvjestan broj mladih likovnih zanesenjaka u Mostaru su osnovali umjetničku skupinu *Eustabije*¹⁶ čija bi se djelatnost danas mogla svrstati u uličnu umjetnost. Novi kreativni impulsi planuli su najprije u okvirima konceptualne umjetnosti, što se onda preslikalo i u ambijentalnoj, procesualnoj i minimalističkoj umjetnosti, zatim u *body artu, fluxusu, happeningu*, hiperrealizmu, *land artu*, postmoderni i transavangardi. *Eustabijevci* su prakticirali vrstu performansa zvanu *body art*, u kojemu su sam umjetnik i njegovo tijelo znak i simbol umjetničkoga izričaja, a on je istodobno i nositelj svoje individualnosti i glas naroda. Akademski slikar Mirsad Begović, inače član skupine *Eustabije*, opisao je njihovo djelovanje u javnome prostoru: „Razvukli smo golemo platno kroz Šantićevu ulicu, zaustavili smo saobraćaj, svi su bili šokirani. Kasnije smo se premjestili na sadašnji Španjolski trg. Jedan se šišao, drugi javno mumificirao dok sam se ja potpuno skinuo. Revoltirali su nas strogi i ustaljeni društveni režimi, to je bio naš prosvjed. Oko nas skupili su se ljudi svih godišta i profila.“

¹⁵ *Writeri* nisu otkrivali svoja prava imena te je ovaj podatak prepričan od osobe bliske *writerima*.

¹⁶ Skupinu su činili tek završeni studenti likovnih akademija: Mirsad Begović, Numan Huseinbegović, Zlatko Melcher, Danilo Pravica i Rusmir Mešić.

Građani Mostara njegovali su senzibilitet za suvremene likovne izričaje koji su, baš kao i ulična umjetnost i grafiti, svojevrsan apel, bunt, sociološka refleksija i potreba za korespondiranjem s prostorom i publikom.

Mostar – grad sjedinjen i razjedinjen u nevidljivim i vidljivim različitostima, već dugi niz godina negativno konotiranim, s vremenom postaje njihovom sve većom žrtvom, osobito kada su u pitanju urbanizam, infrastruktura, kultura, hortikultura, edukacija i svi vidovi umjetnosti. Mostarska likovna scena, nekada iznimno cijenjena u BiH i šire, također je pokleknula te – s tek ponekom iznimkom – postala potpunim instrumentom različitih konstrukcija i programa. Uglavnom egzistira na slavi minula vremena i sve je više produkt trenda i edukacijske hiperprodukcije. Međutim, ono što danas daje „umjetno disanje“ Mostarskoj likovnoj sceni upravo je ulična umjetnost (*Street art*).

U proteklih petnaest godina postojao je čitav niz aktivnosti u Mostaru koji su davali impuls ulične umjetnosti: ekshibicije i izložbe u javnome prostoru, oslikavanje klupa u parku, samoinicijativno i kreativno uređivanje nekog napuštenog objekta. Ipak, to nije bio val supkulture, ali je u poslijeratnom Mostaru svaka aktivnost i potreba za uređenjem grada, čija atmosfera neposredno utječe na stanje svijesti, bila korak naprijed.

Street art festival, koji se održava od 2011. godine, iznimno je pridonio razvoju ove umjetnosti i vizualne kulture u Mostaru te je oživio ruševine i ulice.

3. Street art festival (SAF) u Mostaru

Street art Festival djeluje od 2012. godine te se u tri godine razvio iz lokalnog u međunarodni festival i pokazao najveći kreativni progres na likovnoj sceni u Mostaru. Nastao je kao zajednički projekt Vijeća mladih Grada Mostara¹⁷ i United World Collegea (UWC) u Mostaru. Učenici UWC-a već su godinu prije u sklopu nastavnoga programa imali aktivnosti u javnome prostoru poput plesa, sviranja, žongliranja i uređivanja ambijenta. Ipak, Vijeće mladih, na inicijativu njihove članice Marine Đapić¹⁸, koja je u sklopu British Council

¹⁷ Vidi „Vijeće Mladih grada Mostara“, <http://www.vmgm.org/stranice/stati%C4%8Dke-stranice/o-vije%C4%87u-mladih-grada-mostara>, (18. X. 2014.).

¹⁸ Marina Đapić (Marina Mimoza), studentica Studija novinarstva na Filozofskom Fakultetu Sveučilišta u Mostaru, DJ i organizatorica SAF-a. Detalji o razvoju i događanjima za vrijeme SAF-a koji su navedeni u članku temelje se na njezinu kazivanju te joj najljepše zahvaljujem pomoći.

seminara aplicirala i dobila sredstva za projekt (festival), udružuje se s profesorima i učenicima UWC-a i organiziraju prvi *Street art festival* u Mostaru.

Prvenstveno su imali ambiciju povezati mlade ljude, odnosno s mladima iz Mostara i regije povezati učenike koledža koji dolaze sa svih strana svijeta i koji će se kroz kreativne aktivnosti upoznati i putem umjetnosti komunicirati s infrastrukturom i ljudima. Na SAF su bili pozvani svi ljudi dobre volje, kreativci, umjetnici iz svih sfera umjetnosti koji nisu morali imati akademsku potvrdu ili prijašnje priznanje za svoje stvaralaštvo. Otvoren pristup i prihvaćanje svakog pojedinca pravilo je koje je postalo tradicija SAF-a. Od sredstava iz navedena fonda, sudjelovanjem UWC-a, a i uz pomoć niza drugih sponzora, organizatori su uspjeli kupiti materijal za oslikavanje.

Važno je istaknuti da Grad Mostar podupire ovu višednevnu manifestaciju, redovito se bez problema dobiva dopuštenje za oslikavanje traženih gradskih površina tako da je realiziranje ove umjetnosti u Mostaru, koje se često u svijetu tretira kao nelegalno, u potpunosti legalno. Također, mediji redovito prate događanja na festivalu, a neke lokalne radiopostaje ustupaju svoj prostor i postaju dio programa. SAF nije samo festival u kojem se oslikava gradski javni prostor, njegov program obiluje radionicama, plesom, *jam sessionima*, performansama, *partyjima* i predavanjima. Tijekom SAF-a u aktivnostima sudionika sudjelovali su i prolaznici svih generacija koji su znatiželjno promatrali i često željeli sudjelovati u izradi nekih murala.

Uzimajući ovu umjetnost kao slobodnu kreativnost i demokratičan pristup djelovanja, organizatori su željeli nadići ustaljene priče o Mostaru kao „gradu slučaja“ te potaknuti stvaralačku atmosferu. Festival je iznjedren na poimanju neiskorištena kreativnoga potencijala i grada i ljudi.

Slika 1. Plakat za SAF-a 2012.

Slika 2. Plakat za SAF-a 2014.

Slika 3. Plakat za SAF-a 2013.

3.1. Prva godina djelovanja Street art festivala

Prvu godinu SAF-a obilježio je početnički entuzijizam, zanos i ispitivanje kapaciteta. Sudjelovalo je pedesetak umjetnika i kreativaca s područja Mostara. U dva dana oslikano je više od dvadeset površina i organizirano desetak glazbenih i plesnih aktivnosti.

Djela su izrađena s izvjesnom dozom naivnosti, infantilnosti te s jedne strane pokazuju tehničke nedostatke, što je u potpunosti opravdano neiskustvom oslikavanja javnoga prostora većine izvođača, a s druge strane pokazuju hrabrost rješenja prostora harmoničnim koloritom. Motivi su subjektivne i

utopijske naravi. Namjera je te umjetnosti da prostoru, zidu, ruševini udahne duh i stvori od njega likovno-društvenu poruku. Prolaznici su bili uglavnom zainteresirani, ali bez primjetnih reakcija.

No, pored početničkih zanosa, koncipiranja, poništavanja izvedbene nezrelosti (izuzev kod nekolicine akademski obrazovanih umjetnika) prvu godinu SAF-a obilježio je i događaj koji je potvrdio da „grad slučaj“ teško prepušta neko djelovanje samomu sebi, čak i kada je riječ o likovnosti.

Naime, sudionik SAF-a Josip Zelenika, po struci građevinski inženjer poznat po crtačkoj bravuroznosti, odlučio je na festivalu sudjelovati s poznatom tehnikom *wheatpaste*¹⁹ te na zidnoj površini zalijepiti nekoliko crteža. Crteži su uglavnom rađeni grafitnom olovkom/perom, prevladavaju akromatske boje, sazđani su od minucioznih detalja koji su izrađivani nekoliko mjeseci. Prikazivali su djevojčicu koja miluje janje, ptice, anđela, životinjski par (jarca i kozu) te ruske babuške, tradicionalne igračke ruske narodne umjetnosti.

Akromatski crtež, odnosno *paste* koji iznimno kreativnim i senzibilnim detaljima prikazuju jarca i kozu na žarko crvenoj pozadini, zalijepljen je, prema dopuštenju Grada Mostara, u Ulici kneza Domagoja, pored ulaza u ured Službe za zaštitu prava branitelja. Nekoliko dana nakon završetka prvoga SAF-a, djelatnici Službe za zaštitu prava branitelja i nekoliko susjeda, interpretirali su mural s životinjskim parom kao namjernu provokaciju te su zbog toga tražili da se „slučaj“ riješi.

Naime, u ovim motivima, osobito u jarčevim rogovima, vidjeli su prikaz Sotone, biće koje podsjeća na sam pakao te su se s religijskog aspekta osjetili uvrijeđeni. Kako nije postojalo zdravorazumskoga utemeljenja u njihovim zaključcima, *paste* je ostao tamo gdje je i postavljen nekoliko dana prije. Ipak, rogati jarac i ozbiljna koza preplašili su djelatnike, ili nekoga njima bliskog, te je *paste*, možda najzrelije likovno ostvarenje prvoga SAF-a, odstranjen. Poput loših lopova koji ne znaju prikriti trag, u žaru uništavanja umjetničkoga djela ostavili su samo male dijelove crteža koji se vjerojatno nisu mogli odstraniti i obojenu crveno-crnu pozadinu na koju je *paste* bio zalijepljen.

Upravo je to, za one koji znaju, stalan podsjetnik na degradaciju umjetnosti i nerazumijevanje ulične umjetnosti u Mostaru. Tekst koji je napisao pjesnik Marko Tomaš o ovom slučaju pod nazivom *Pogled s prozora: Trag vražjeg*

¹⁹ *Wheatpaste* – tehnika lijepljenja unikatnog, ručno izrađena postera ili naljepnice na zidu.

*papka u mostarskom blatu*²⁰, također je bio tema rasprave tih dana u Mostaru. To je jedini primjer neprihvatanja ulične umjetnosti, odnosno umjetnosti u javnome prostoru u Mostaru. Upravo se iz ovoga primjera lako zaključuje da je ulična umjetnost, iako neovisna od strane političkih frakcija ili nekog drugog -izmičnog inženjeringa uvijek ovisna o reakciji svojih recipijenata, njihovu razumijevanju i stanju kolektivne svijesti.

Sl.4. Wheatpaste, SAF 2012.

Sl.5. Oslikan zid, SAF 2012.

Sl.6. Oslikan zid, SAF 2012.

Sl.7. Oslikan zid, SAF 2012.

Sl.8. Stencil, SAF 2012.

Sl.9. Oslikana površina, SAF 2012.

3.2. Druga godina Street art festivala

S iskustvom iz prve godine i neusporedivo više sudionika, realizirala se i druga godina SAF-a u svibnju 2013. godine. Iako je sudjelovao velik broj kreativaca te se djelovanje putem umjetnosti rasprostiralo na čitavoj površini Mostara, kiša je ometala djelovanje na svim označenim i dopuštenim lokacijama. Sudionici su već imali izrađene ideje, koncepte, utvrđene motive koje su prenijeli na urbani gradski plašt pa je kvalitetom izvedbe druga godina u odnosu na prvu iskazala progres kako u skupnom radu tako u pojedinačnom. Uglavnom se interveniralo u prolazima, natkrivenim prostorima i ruševinama (Staklenoj banci).

²⁰ Usp. „Pogled s prozora: Trag vražjeg papka u mostarskom blatu“, *Mostarlife*, <http://www.mostarlife.com/pogled-s-prozora-trag-vra%C5%BEjeg-papka-u-mostarskom-blatu>, (20. X. 2014.).

U slučajevima kada bi policija provjeravala njihovu aktivnost, pokazalo bi se dopuštenje za rad pa ni te godine nije bilo problema sa zakonom. Zidne slikarije u drugoj su godini motivima bile socijalno osvještenije i više se korespondiralo s oblikovnim specifikumima prostora. Također, postojala je i snažnija kreativna interakcija s ljudima koji su se priključivali. Umjetnici su bili slobodniji u svojoj poruci, koketirali su s *pop artom*, u svoju inspiraciju uključivali su likove iz popularne kulture, imaginacije su im bile šire i refleksija kod promatrača snažnija.

Druge godine SAF su posjetili ulični umjetnici iz drugih gradova BiH, Njemačke i Italije koji su za festival u Mostaru saznali preko interneta. Iako su bili iznenađeni niskim proračunom s kojim se organizira ovakav festival, bili su oduševljeni potencijalom koji Mostar ima za uličnu umjetnost. Kao ozbiljne umjetnike ovoga vida likovnosti i prave profesionalce, svaki nedostatak nekog objekta i svaka ruševina iznimno ih je inspirirala tako da se već druge godine festival mogao pohvaliti nekolicinom izvanrednih rješenja koja mogu parirati europskoj *Street art* sceni.

Slika 10. Oslikan zid, SAF 2013.

Slika 11. Oslikan zid, SAF 2013.

Slika 12. Oslikan pod, Staklena banka, SAF

Slika 13. Stakljen reljef na podu,
Staklena banka, SAF 2013

Slika 14. Oslikan zid ruševine u parku, SAF 2013.

Slika 15. Oslikan zid, SAF 2013.

3.3. Treća godina Street art festivala

U trećoj godini festivala, u svibnju 2014. godine, već uigran tim organizatora, članova Vijeća mladih Grada Mostara i profesora United World Collegea (UWC), ponovno je raznovrsnim programom okupio učenike i mlade kreativce koji žele uljepšati grad i njegove ulice jer se njihov izgled reflektira na svijest pojedinca i zajednice.

Osim što su umjetnici i kreativci iskazali zavidan stupanj likovnih rješenja, treću godinu SAF-a obilježio je dolazak uličnih umjetnika iz Španjolske i Italije. Od njih su lokalni umjetnici mogli vidjeti ponajbolja tehnička rješenja za oslikavanje javnoga prostora, kako s malo postići mnogo. Mogli su vidjeti kako djeluju umjetnici koji žive uličnu umjetnost. Za SAF su saznali preko inozemnih internetskih portala koji su nekoliko mostarskih zidnih slikarija objavili i popratili tekstom. To su umjetnici koji putuju svijetom, istražuju gradove i traže u njihovim tajnovitim prostorima prostranstva koja trebaju oživjeti. Novac im nije prioritet, uglavnom su skromni, komunikativni i sami se snalaze za odobrenje oslikavanja javnog ili privatnog prostora.

Kao i gosti festivala 2013. godine, i oni su iskazali velik potencijal Mostara za ovaj vid stvaralaštva. Puno jednoličnih površina, napuštenih ili uništenih objekata u njihovim je percepcijama prazno platno. Ovu godinu obilježili su murali velikih dimenzija, ponekad preko čitavih fasada kuća, i igra s drvećem. Također, smatraju da je socijalno nestabilna situacija Mostara dobra platforma za motive ulične umjetnosti i da je upravo ona, kao konstantna opomena

koju čovjek nesvjesno prima svojim svakodnevnim boravkom u gradu, jedan od mogućih čimbenika za osvještavanje.

Talijanski ulični umjetnik *Collectivo FX*, koji je prema profesiji slikar portretist, i čiji se murali nalaze u svakom većem gradu Europe, sam je na Španjolskom trgu zaustavljao ljude i pitao koju osobu iz svoga grada smatraju najznačajnijom i čiji bi lik voljeli vidjeti na zidu. Gotovo su svi prolaznici odgovorili da žele vidjeti lik Alekse Šantića pa je njega i naslikao na zidu privatne, ratom narušene kuće koja se nalazi na Španjolskom trgu. Simbolično, Šantić je prikazan u fiktivnoj letjelici i iz kozmosa promatra građane Mostara, gleda na zgradu Gimnazije koja je prije rata nosila njegovo ime, a tragovi glera na fasadi kuće, preoblikovao je u zvijezde. Svojevrсна interakcija s promatračima iskazala se čestim nagađanjima je li na muralu prikazan Aleksa Šantić, Nikola Tesla ili Staljin.

Slika 16. Oslikan zid, SAF 2014.

Slika 17. Oslikan zid, SAF 2014.

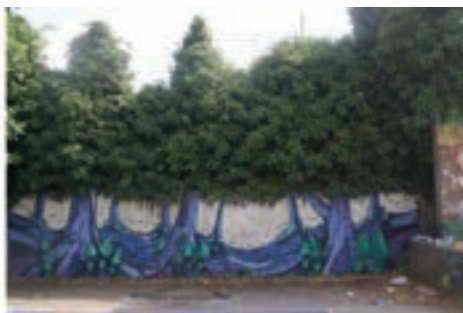
Slika 18. Oslikan zid, SAF 2014.

Slika 19. Oslikan zid, SAF 2014.

Slika 20. Oslikan zid, SAF 2014.

Slika 21. Oslikan zid, SAF 2014.

Zaključak

Dijalozi između umjetnika i publike stvaraju se alternativne vizije unutar suvremenoga urbaniziranog prostora kojima se preispituje i kritizira strogo zadana urbanistička određenost gradskoga prostora. Samim tim, *promatrač* (koji i sam postaje dio kreirana utopijskoga prostora) pozvan je na sudjelovanje u drukčijem zamišljanju i kreiranju vlastitoga urbanoga okruženja, čime se motivacijski i kritički upućuje na njegovu imaginacijsku potrebu (koja je dovedena u pitanje ili sasvim porečena zadanom osmišljenošću urbaniziranoga prostora). U tom alternativnom okviru aktivnoga izgrađivanja utopijske imaginacije, kojim se povlači razlika između urbanog toposa (kao mjesta okupljanja i vrjednovanja provokativnih i inovativnih umjetničkih koncepata i identiteta) i globalnoga urbanističkoga planiranja (kao sasvim racionalistički predvidiva, globalističkoga, imaginacijski nesenzibilizirana pristupa gradskim prostorima) leži i subverzivan potencijal umjetničke prakse koja je vrijedna istraživanja i analiziranja.

Ulična umjetnost u Mostaru jedinstvena je likovna pojava koja se razvija godinama, a da *nenamjenski nadilazi* sve lokalne različitosti vizualnih simbola *te još* uvijek oslobođena akademizma i galerijskog prostora daje stvaralaštvo izvan institucionalnih okvira. Iako pod organizacijom *Street art festivala* nije bilo ekscenčnih policijskih intervencija te se uglavnom za svaki oslikani javni prostor dobilo odgovarajuće odobrenje, većina ljudi marginalizira ovaj vid stvaralaštva.

Uglavnom je primjećuju prvoga tjedna nakon nastajanja pa se njezina istinska poruka poslije i ne sagledava. Lokalna likovna kritika ne posvećuje joj pozornost, u školama ne postoji sustavno osvještavanje za ovaj oblik kreativnosti koji izravno utječe na ambijent u kojem živimo. Interesiranja se uglavnom svode na entuzijastične pojedince i ulične umjetnike koji dolaze iz cijele BiH i drugih europskih zemalja. Još se uvijek smatra nebitnim fenomenom, njezine se nepotkupljene perspektive banaliziraju i ne sagledavaju. No, upravo zbog njezine otvorenosti, neindoktriniranih poruka, poštivanja urbanizma i prirode, tehnološke ozbiljnosti, može se smatrati primjerom kontrakulture koja postaje kulturom gdje i od koga se to najmanje očekuje.